

Elfelejtett könyvek Nyugat-Magyarországról

A 40. Tokaji Írótáborban elhangzott előadás, 2012. augusztus 17.

Hölgyeim és Uraim, kedves Barátaim!

A felkérést könyvkiadói minőségemben kaptam, ez megkönnyíti feladatomat. Az általam kiadott szerzők egyikének sem vagyok ugyanis kutatója, eltérő mértékben ismerem őket, tudományos szintű bemutatásukra nem vállalkozhatnék. Nyolc évvel ezelőtti megalapítása óta 40 megjelent könyvig eljutott kicsiny vállalkozásunk elsősorban nem szépirodalmi kiadó, az indulásakor megfogalmazott és azóta is követett célja Nyugat-Magyarország kultúrájának szolgálata olyan idekötődő művek kibocsátásával, amelyek az egész magyar szellemi élet számára értéket jelenthetnek. Ezért – bár könyveink többsége nem jelenhetett volna meg csonkítatlanul 1989 előtt – a mostani tanácskozás körébe a legszorosabb értelemben csupán két könyv tartozik: a *Rákosi Jenő válogatott művei* című, 2009 vége felé elindított, jelenleg folytatására váró sorozatunk két első kötete, *A legnagyobb bolond* című regény és az *Emlékezések*.

Mielőtt azonban Rákosi Jenőről szólnék röviden, legalább a futó említés szintjén idehozom azokat a kiadványainkat, amelyek, ha nem is szépirodalmiak, a magyar szellemi élet eltiltott és elhallgatott részéhez tartoztak, mielőtt közreadtuk őket. Az 1933-ban alapított *Vasi Szemle* helyismereti folyóirat főszerkesztőjeként 1994 óta módszeresen törekedtem a korábban ideológiai okokból háttérbe szorított témák, kutatók, közéleti személyek és művek bemutatására. Az idevágó számtalan publikáció közül megemlítek három tematikus számot: az Ilon Gábor szerkesztette Fettich Nándor-émlékszámot, amely a mellesleg Rákosi Jenővel azonos faluban, Acsádon született kiváló régész-művészettörténész újra-felfedezése volt 2001-ben, a 2005-ben általam verbuvált Mindszenty-émlékszámot, továbbá a 2010. évi 1. számot, amely a magyar östörténet kérdéseinek tabuktól, de mindenféle dilettantizmustól is mentes áttekintése volt Pete György kitűnő vendégszerkesztői közreműködésével.

Folyóiratunk szerkesztőbizottságának tagja, Kuntár Lajos 1943-ban haditudósító volt a Don-kanyarban. *A véres Don* című harctéri riportkönyve még ugyanebben az évben megjelent, majd 1945-ben bezúzták, és a szerzőt miatta meghurcolták. A könyv egyetlen fennmaradt példányát az akkor 89 éves szerzőtől kaptam meg, 2003-ban újra közreadtuk a Vasi Szemle kiadásában, mert irodalmi értékeket is megcsillantó riport, amelyben, betiltás ide vagy oda, még nagyítóval sem lehet megtalálni a gyűlölködés, vagy a faji elfogultság legcsekélyebb jelét sem. Szakály Sándor értékelése szerint a doni irodalom egyik legértékesebb darabja. E kiadás közönségsikere ösztönözte magánkiadónk, a Magyar Nyugat Könyvkiadó létrehozását. Ennek székhelye nem más, mint a családi házunk, a 400 lelkes Vasszilvágy községben, így aztán egy időben a „Közép-Európa legnagyobb falusi könyvkiadója” reklám-mondattal igyekeztem némi figyelmet kelteni iránta. Önkritikusan megjegyzem, hogy ezt a szlogent a tudományos vizsgálatok azóta nem teljesen igazolták – hiszen például a magyarul is olvasható kitűnő lengyel prózaíró, Andrzej Stasziuk egy Kárpátokbéli faluban működött nem olyan kicsiny kiadóját, de akár Nagy Bandó András orfíui vagy az erdélyi Ambrus Lajos korondi kiadója is versenyben lehet a rangos címért.

Kiadványaink nagyobb része a történeti irodalom körébe tartozik. 2006-ban indítottuk el *A Magyar Nyugat történeti kiskönyvtára* című sorozatunkat, amelynek keretében közreadtuk Éhen Gyula egykori szombathelyi polgármester és költő emlékezését a 19-es kömmün Vas megyei eseményeire, *A felfordult ország* címmel. Ez a kis könyv pamflet-szerű fejezetekben tűzi tollhegyre a Tanácsköztársaság jellegzetes vasi alakjait. A vármegyei direktórium élén álló, magának villámgyorsan milliókat összeharácsoló „Obál elvtárs”

ugyanúgy megkapja a magáét, mint a kisgyerekeknek nemi felvilágosítást tartó „tanítónő elvtársnő”, a civilből hirtelen ezredessé avanzsáló vörösőrség-parancsnok, a szesztilalmat betartató részeges pártbizalmi vagy a kőszegi gyilkosságok felelőse: dr. Halász elvtárs. Persze hiába a 2006-os kiadás, a Szombathelyen komoly kultusszal övezett Éhen Gyula e művének elhallgatása tovább tart, aminek fő oka talán az, hogy miközben kíméletlenül leleplezi és kinevetteti a kommunistákat, még csak árnyéka sem fér hozzá semmiféle antiszemizmusnak. Így aztán sem a balliberálisok, sem a fajvédő irányzat nem tudja felhasználni a maga céljaira.

2007-ben adtuk ki ugyanebben a sorozatban a szülőfalumból, Bükrről elszármazott, de csak névrokonom, Gyurácz Ferenc egykori evangélikus püspök elfeledett kis könyvét *A szabadkőművességről*. Ez az első ízben 1886-ban, Pápán megjelent mű a nevezett titkos társaságról szóló irodalomban tudomásom szerint mindmáig egyedül áll: magyar protestáns részről ez a téma egyetlen komoly kritikai feldolgozása. A keresztyén hitéhez és egyházához szilárdan hűséges Gyurácz nagy felkészültsége, mérsékelt hangvétele, okos érvelése különösen szembetűnő ma, az elmúlt egy és negyedszázad annyiféle indulata és rombolása múltán – vagy inkább közepette. A püspök rövid életrajzát és a szabadkőművességről szóló magyar nyelvű irodalom majdnem teljes bibliográfiáját a fiatal Békés Márton közölte a kötetben.

E sorozaton kívül adtuk közre – 2008-ban illetve 2011-ben – Botlik József egy-egy történeti monográfiáját. Ezek nélkülözhetetlenek a témájukban, amely nem más, mint a Trianonban Ausztriának ítélt, illetőleg a ténylegesen is odacsatolt terület 1918–1921 közti története, csúcspontján egy győztes magyar szabadságharccal, a kellően nem méltányolt, dicsőséges nyugat-magyarországi felkeléssel – továbbá az Ausztriához csatolt magyarok 1922 és 1945 közti élete, a beolvasztásukra irányult osztrák és nagynémet intézkedések. Botlik József kiadónknál megjelenő következő könyve egy elhallgatott, legendás nemzetpolitikus, borostyánkői Egán Ede életrajza lesz.

Közben 2010-ben kiadtuk az 1951-ben, 23 éves korában államellenes szervezkedés miatt kivégzett szombathelyi fiatalember, Matók Leó hátrahagyott verseinek kötetét, *Jaj lett itt a jóknak* címmel. Ennek legsikerültebb darabjai alapján sem állítható egyértelműen, hogy szerzőjükből jeles költő válhatott volna. A kötet mégis idetartozik, mert egy igazi nemzeti hőst, egy rendkívül rokonszenves példaembert ismerhetünk meg belőle. Versei ahhoz a ma már tekintélyes mennyiségű irodalomhoz tartoznak, amely a deheroizáló vélekedéssel ellentétben igenis az asztalfiókból került elő a 89–90-es felemás fordulat után.

Néhány más könyvünket is említhetném még – Kollarits Krisztina kiváló Tormay Cécile-könyvét valóban csupán megemlítem, hiszen a szerzőt magát hallhattuk itt tegnap –, ideje azonban a Rákosi Jenőről való szólásnak.

*

Vas megyei kötődése okán került a Magyar Nyugat Könyvkiadó látókörébe, hiszen Vasszilvágytól három kilométerre, a Szegedy család acsádi birtokán született 1842-ben. Az elemi iskolát Sárváron és Kőszegen járta, majd hosszú élete során is hűséges volt a vármegyéhez. Ő írta a millenniumi megye-monográfia előszavát, a megyeszékhely díszpolgárrá választotta őt, majd utcát nevezett el róla. (Ez később Marx Károly nevét viselte, jelenleg pedig az ötvenhatos forradalom egyik szombathelyi vezetője a névadója, mivel 1989-ben, amikor egy bizottság tagjaként papírra vettem a szombathelyi utcanévek felülvizsgálatának tervét, az addig ismert negatív sztereotípiák hatására még magam is úgy gondoltam, hogy a harmincmillió magyarról álmódzó, az általános, titkos választójogot ellenző, Ady Endre és a Nyugat irodalmi forradalmát harcosan elutasító Rákosinak nem jár vissza az utcája a demokratikus Magyarországon. Ma már más a véleményem.)

A német anyanyelvű szülőknek 12 gyermekük született, akik közül ötnek vagy hatnak a neve olvasható különböző lexikonokban, közülük ketten lettek írók: Viktor és Jenő. Rákosi Szidi színész lett, illetve a máig leghíresebb színészképző alapítója és vezetője. Rákosi Jenő fontos föladatainak tekintette a család összetartását, boldogulásuk segítését, így egy idő után valóságos dinasztia csúcsán regnálhatott, amely különösképpen a színházi életben rendelkezett erős pozíciókkal. (Nemigen lehet tudni, miként alakult e terebélyes dinasztia sorsa az újabb nemzedékekben – Levente Péter, azaz Móka Miki honlapjáról mindenesetre kiderül, hogy ő Rákosi Viktor dédunokája.)

Rákosi Jenő magyar hazafiságát a Bach-korszak elnyomása hevítette izzóra, amidőn a soproni bencés gimnáziumban abszurd módon még a magyar nyelvtant is németül tanították. Három év somogyi mezőgazdászoklás után az apai szándékkal dacolva a fővárosba ment Rákosi, ahol nem sokáig kellett nélkülöznie, mert *Aesopus* című romantikus verses színműve 1866-ban megnyert egy pályázatot, és szép sikerrel adták elő a Nemzeti Színházban. Kemény Zsigmond hívta ezután magához, és alkalmazta a *Pesti Naplónál*, hogy így segítse pályájának kibontakozását. Számos színpadi művet írt még ezután, főként magyar történelmi tárgyúakat, a népies tematikával is próbát tett, de a kezdeti sikert nem ismételte meg többé. Mindazonáltal a modern magyar irodalom vezéregyéniségének számított ifjúkorában, a Kávéforrás nevű kávéház köréhez tartozott, olyan írókkal és publicistákkal együtt, mint Toldy István, Asbóth János, a szombathelyi Márkus testvérek, Dóczy Lajos, Kaas Ivor báró és mások.

Nem a világtól elvonuló alkotókhöz tartozott, semmiből nem akart kimaradni, ami a kiegyezés utáni fellendülés idején lehetőséget kínált a magyarság szolgálatára, amely ekkor már tételesen is megfogalmazott vezérelve volt pályájának. Még Pestre érkezésekor érte a sokk, hogy a magyar fővárosban csak elvétve hallott magyar szót, és a Nemzeti Színház léte ellenére ekkor még főként a pesti német színház alakította a közízlést.

Az általa is létrehozott és szerkesztett *Reform* című lap megszűntével, 1875-ben az ekkor létrejött Népszínház vezetője és tulajdonosa lett. Az itt eltöltött hat évet igen részletesen és színesen ismerteti az *Emlékezésekben*. Tulajdonos, igazgató, rendező, szerző, műfordító volt egyszemélyben. Sikerre vitte vállalkozását – nemcsak pénzügyileg, hanem ami a fő: közönséget toborzott a magyar színjátszásnak, megteremtette a kor színvonalán nívónak nevezhető szórakoztatást, és jelentősen hozzájárult a főváros magyarosodásához.

Hosszasan tárgyalja emlékirataiban a következő, diadalmas vállalkozását is: 1881-ben átvette a *Budapesti Hírlap* szerkesztését, amelynek tíz év múltán egyedüli tulajdonosa lett, a lap pedig a millennium korának legbefolyásosabb újságja, mely köré Rákosi egész kiadói és médiabirodalmat épített ki. Írói munkássága ekkor már főleg a naponta ontott cikkeit jelenti, bár ekkor írja két regényét is, melyek közül az első, *A legnagyobb bolond* vérbeli, helyenként letehetetlenül izgalmas romantikus kalandregény, Jókai Mór és némely franciák tollára méltó, nyelve Jókaiénál modernebb, latinizmusoktól mentes, ma is jól befogadható. *A legnagyobb bolond* is bizonyítja, hogy Rákosi széleskörű műveltsége és páratlan intelligenciája számára nincsenek technikai akadályok, oldottan kezeli a regény műfaját is céljai érdekében, céljai és egész habitusa azonban nem elsősorban művésziek, hanem közéletiek és politikaiak. Regényének a kiegyezés írói igazolása és a magyarosodásra való buzdítás volt az igazi motivációja, továbbá annak a világnézeti válságnak a megoldási kísérlete, amely a természettudományos felismerések nyomán tört rá a kor értelmiségére. Rákosi számot vet ezek konzekvenciáival, és lelkes nacionalizmusát bizonyosan fűti a vallásvesztés elől való menekülés vágya is, a nemzet-isten oltalmába húzódás, ugyanakkor – paradox módon éppen a jól felfogott nemzeti érdek miatt sem – hajlandó elhamarkodott következtetésekre, az új fölismeréseket nem tartja – mint írja – a „végső okok” „kipuhatólásának”, és mint a regény egy helyén mondja: „*Rettenetesnek és ádáz kegyetlenségnek tartom Istenét és hitét elperelni az embereknek, mikor egyenértékűt az élet nehéz óráira – egyetemes értékűt – nem adhatunk nekik.*”

Rákosi teljes mértékben azonosult a deáki művel, mert úgy látta, hogy benne fokozatosan szélesíteni lehet a magyarság lehetőségeit, egészen odáig, hogy a birodalom központja is Budapestre kerülhet át. Hatvanéves korában, 1902-ben hirdeti meg a magyar imperializmus, a „harmincmillió magyar” eszméjét, amelyet mindmáig veszedelmes illúzióknak gondol szinte mindenki, anélkül azonban, hogy megvizsgálná, miről is van szó. Ugyanez a helyzet az idős Rákosi két másik „bűnével”: az általános, titkos választójog ellenzésével, továbbá az Ady és a Nyugat elleni küzdelmével. Az utóbbit szakmai alaposítással és a kellő méltányossággal elemezte 2009-ben N. Pál József háromrészes tanulmánya a *Hitel*-ben. Elemzése a korábban megszokotthoz képest sokkal emberibb képet rajzol az idős publicistáról, és nem vonja kétségbe a céljai iránti következetességét. Jómagam, hasonló mélységű elemzés nélkül ugyan, de meg merem kockáztatni, hogy Rákosi Jenő – kétségtelen esztétikai korlátai mellett – mind erkölcsi, mind politikai értelemben helyes álláspontot foglalt el, amidőn síkra szállt az erkölcsi nihilizmus és a hátországi pacifizmus ellen.

Ennél is egyértelműbben lehetne érvelni az általános, titkos választójoggal kapcsolatos álláspontja mellett. Tiszával tartott ebben, mert féltette a társadalmi és a nemzetiségi egyensúlyt, végső soron az ország területi épségét a radikális választójogi reformtól. Nincs itt helye és ideje a részletes kifejtésnek, de ma, amikor a jelek szerint a globális válság hatására végre véget ér az ún. „haladás” kora, és ismét felvetődhet az általános választójog ésszerű korlátozásának terve az összesség érdekében, Rákosi és Tisza István véleményének igazságosabb megítélésére is képesek lehetünk.

A harmincmillió magyarról pedig itt és most csak annyit, hogy egy 1980-as évekbeli történeti demográfusi számítás szerint a régi ország-terület fennmaradása esetén már akkorra, a 80-as évekre meglehetősen volna a harmincmillió magyar. Nem kellett volna ehhez semmiféle erőszakos asszimiláció – amint ilyen az első világháború előtti Magyarországon nem is volt. Akik ennek ellenkezője mellett érvelnek, csupán olyan, a mai utódállami intézkedések felől nézve jelentéktelen körülményeket tudnak felhozni állításuk „igazolására”, mint például a magyar nyelv tantárgyként való bevezetésének kísérlete a nemzetiségi iskolákban és hasonlóknak.

Rákosi Jenő legjelentősebb művének – színigazgatói és újságírói életműve mellett – az *Emlékezések* című memoárt tartom, amelyet 84 éves korában, 1926-ban írt. Ennek szakszerű, részletes, de még a régi, progresszivisták elítélet-rendszerben mozgó elemzését nemrég Sipos Balázs végezte el, akinek több más Rákosival kapcsolatos tanulmányt is köszönhetünk. Az *Emlékezések* legfőbb erénye, páratlan adatgazdagságán túl, amely a „tűz közelében” eltelt hosszú, tevékeny, gazdag élet folyamánya, az a keresetlen, természetes és mégis tömör előadásmód, amely az agg közférfiú belső nyugalomát, bölcsességét és mélyen emberi és emberséges karakterét tükrözi. Rákosi, egyszerűen szólva, okos és szeretetre méltó öregember ebben a műben, akit semmi de semmi okunk nincsen kirekeszteni a nemzeti emlékezetből. Újrakiadását nem táplálta semmiféle kanonizációs remény – s nemcsak azért nem, mert a „kánon” szót ebben az értelemben nemigen használom (Mindszenty József mielőbbi kanonizálásában viszont reménykedem) – és semmi olyan elképzelés, amely a közlekedőedények elvének érvényesülése szerint, Rákosi fölemelését más értékes szerzők lesüllyesztésével kötné össze. Nem: csupán arról volna szó, hogy újabb történeti és élettapasztalataink fényében vizsgáljuk felül korábbi, ideológiai alapon berögzült ítéleteinket és elítéleteinket, és próbáljuk meg elfogulatlanul olvasni Rákosi Jenő hatalmas életművéből azt a néhány művet, amely ma is leginkább érdemes a figyelmünkre.

A válogatott művek sorozatát minimálisan három kötetre terveztem, így még legalább egy cikk-válogatásnak kellene következnie. Az első két kötet iránti nagyfokú – mind vásárlói, mind kritikai – érdektelenség azonban csöppet sem sürgetett a cikk-válogatás összeállításához szükséges budapesti könyvtári kutatómunka elvégzésére. Az érdektelenség okát kutatva több

tényezőt is fel lehet sorolni, én azonban itt most csak egy szándékoltan provokatív megállapítást teszek: azt mégpedig, hogy a magyar szellemi élet még nem érett meg Rákosi Jenő befogadására. A balliberális értelmiség – amelynek ma már szinte kizárólagos témája az antifasizmus – nem tiltakozik ellene hangosan, mert egyrészt nem ismeri, másrészt nemigen talál fogást rajta, hiszen Rákosi a legkevésbé sem volt zsidóellenes, sőt. Élete utolsó időszakában, 1920-tól kezdve szinte kedvence lett a *Nyugat* és a *Pesti Napló* ideológus hajlamú szerzőinek, miután többször, határozottan elítélte a kommün utáni antiszemita hullámot, és liberálkonzervatív nézeteinek megfelelően hitet tett a teljes jogegyenlőség mellett. A halála előtti évben, 1928-ban pedig bámulatos rugalmasságról téve tanúságot, felülvizsgálta korábbi választójogi elveit is annak érdekében, hogy a nyugati liberális hatalmak rokonszenvét megnyerhessük a területi revízió mellé – amelyet ő, ekkor, az etnikai határok mentén tartott reálisan kivihetőnek.

Valószínűleg ugyanezen okokból kevésbé érdekes ma Rákosi Jenő azoknak a szellemi és politikai köröknek, amelyek a nemzeti radikalizmust szeretik összekötni olyan motívumokkal, amelyek forszírozásával aligha juthatunk messzire.

Rákosi Jenő okos ember volt, és helyén volt a szíve is. Érdemes tanulni tőle.

Gyurácz Ferenc